

OTDK DOLGOZAT

Bozorády András

Debrecen 2024

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
SZLAVISZTIKAI INTÉZET

JÓZEF MACKIEWICZ, A TENGERKÖZ ÍRÓJA

Témavezető
Dr. Pálfalvi Lajos

Készítette
Bozorády András

DEBRECEN

2024

Tartalom

BEVEZETŐ.....	4
1 TENGHERKÖZ	5
2 JÓZEF MACKIEWICZ.....	8
3 „CSAK AZ IGAZSÁG ÉRDEKES”, A MACKIEWICZI REGÉNY	11
4 A MACKIEWICZI REGÉNYBEN REJLŐ POSZTKOLONIALISTA KRITIKAI POTENCIÁL	17
5 BEFEJEZÉS	19
IRODALOMJEGYZÉK.....	20

BEVEZETŐ

A Szentpéterváron született Józef Mackiewicz a lengyel emigráns irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja. Mackiewicz regényei rendkívül komplexek, sajátos viszonyulást igényelnek ezért érdemes egyszerre vizsgálni a bennük rejlő tényfeltárást és a művészi ábrázolásmódot, ugyanis önálló irodalmi szövegekről van szó. Munkásságának középpontjában a Tengerköz (Intermarium) tragikus története, valamint a totalitarizmus könyörtelen kritikája áll. Mackiewicz összetett identitását a Tengerköz multikulturalizmusa és a helyi kultúra iránti mély elhivatottság határozza meg. Ennek az identitásnak köszönhetően egyedi megközelítésekkel gazdagította a világirodalmat és feledésbe merült narratívákat is megvilágított. Az első fejezetben a Tengerköz rövid története kerül kifejtésre, mert ez a tér Mackiewicz műveinek elsődleges színtere.

Dolgozatom legfőbb célja Mackiewicz regénypoétikájának ismertetése, amelyben az író mesterien vegyíti a valós és fikciós elemeket. Ez a megközelítés nemcsak a múlt hiteles bemutatását szolgálja, hanem arra is lehetőséget ad, hogy árnyalja a hivatalos történetírás sztereotípiáit. Mackiewicz célja leírni azt, hogy hogyan is volt („jak to było”), ehhez pedig nem elegendők önmagukban a már a bevett irodalmi keretek, ezért egy sajátos műfaji szintézist alkalmaz.

Az első fejezetekben bemutatásra kerül az író fiatalkora, illetve a Tengerköz, amely Mackiewicz regényeinek meghatározó helyszíne, nem csupán földrajzi térként jelenik meg, hanem mint önálló identitás, melyet összeköt a közös kulturális és történelmi öröksége. A Tengerköz története és Mackiewicz által nyújtott ábrázolása lehetőséget teremt a posztkolonialista kritikai szemléletmód alkalmazására is, amely feltárja a gyarmati jellegű törekvések és az ezzel szemben álló helyi identitás konfliktusait.

Ez a dolgozat az írói eszmei örökségének feltárására törekszik, rámutatva arra, hogy Mackiewicz hogyan válik egy történelmi és kulturális szempontból kulcsfontosságú irodalmi hagyaték hordozójává.

1 TENGERKÖZ

A tengerközi régió a Kijevi Rusz idején kezd önálló térséggé szerveződni. Erről tanúskodnak azok a korabeli források, melyek úgy említik, hogy ez az út a varégoktól a görögökig. Eszerint nem az állam jelenti az összeköttetést a Baltikum és Bizánc között.

Évszázadok telnek el, mire a II. Lengyel Köztársaság idején megjelenik egy, a Tengerközre összpontosító konkrét geopolitikai terv, mely a kelet-európai államok szövetségét tűzi jelöli meg célként. Lengyelországban ezt ABC-övezetként is ismerik, utalva az Adriai-, a Balti-, illetve a Fekete-tenger közötti területekre. Az eredeti ötletet Piłsudski föderalista elképzeléséhez kötik. Az új Lengyelországban különböző értelmiségiek más-más módon érvelnek az új szövetség szükségessége mellett. Włodzimierz Wakar, közgazdász rávilágított az ország elhelyezkedéséből adódó előnyökre: miután Lengyelország a régió kellős közepén fekszik, tranzitszerep hárul rá, ezzel potenciális kereskedelmi centrum esélye kínálkozik. Stanisław Bukowiecki politikai gondolkodó rámutatott a kialakulóban lévő Berlin-Moszkva stratégiai szövetség veszélyeire. Elengedhetetlennek tartja egy új katonai blokk létrehozását. Három megoldást lát lehetségesnek. Az első szerint vagy Berlinnel, vagy Moszkvával kell erős katonai szövetséget kötni. A második szerint ezt a szövetséget a globális Nyugattal kell megkötni. A probléma az, hogy Bukowiecki szerint a Nyugat ekkor még nem érzi át a kommunizmus térnyerésének veszélyeit (Mackiewicz is gyakran ír erről), sőt kezdetben a hitleri Németországgal is megengedő. Bukowiecki (és Mackiewicz) a harmadik verziót tartja kívánatosnak. Eszerint saját katonai tömb létrehozására van szükség a hasonló történelmi tapasztalatokkal rendelkező nemzetek között. Ez a terv nem vetné el az Oroszországgal való szövetséget, de ez csak akkor lehetséges, ha megdöntik a kommunizmust és új nemzetállamok jönnek létre. Ezzel szorosan összefügg az úgynevezett prométheuszi politika, mely a prométheuszi áldozatvállalásra alapoz. Ehhez kapcsolódik egy jelszó, mely végigkíséri a lengyeleket a XX. századon: „za naszą i waszą wolność”, azaz a mi szabadságunkért és a ti szabadságotokért. Elsődleges céljai között szerepel, hogy a függetlenségüket elnyert nemzetállamok destabilizálják a Szovjetuniót és Oroszországgal, mint nemzetállammal köthessenek szövetséget, ugyanis Oroszország ebben a formájában már a Tengerköz részeként jelenne meg. [VÖ. MITROVITS 2023]

Mackiewicz egyik hőse, „*Bevesszük Varsót!*” c. regényében mongol inváziónak nevezi a bolsevik támadást. A mongolok Kelet-Nyugat-irányú mozgásukkal verték szét azt a civilizációt, mely alapvetően Észak-Dél-irányban tájolta be magát (így említik a korabeli

források is). Az így kialakuló úrt a Jagelló Lengyelország és a Litván Nagyfejedelemség töltötte be, ismét Észak-Dél-irányban betájolva magát. Ezen a tengelyen alakul ki a Tengerköz civilizációja, itt nemzetek születtek. Babkou szerint ez a tájolás véd meg Moszkva gyarmatosításától, de a Nyugat helyettes hegemon stratégijájától is. [VÖ. BABKOU 2018: 104.] A 30-as években a Kelet-Nyugat- irányú fenyegetés mellett megjelenik Nyugat-Kelet-irányú is az egyre erősödő Berlin képében, ez a Tengerköz számára a lehető legrosszabb forgatókönyvet vetítette előre. Ez azért is probléma, mert a Tengerköz népei a nemzetté válás más-más szakaszaiban járnak (ma is), egy keleti vagy nyugati irányi intervenció, pedig gátolja ezt a folyamatot. Ihar Babkou találóan fogalmaz: „a Nyugat-Kelet tengelyen zajlik a rút kiskacsa (sánta kacsa) *post-colonial storyja*, amely sehogy sem tud hattyúvá változni.” [BABKOU 2018: 105.]

Az orosz birodalmi eszme Kelet-Nyugat-irányú tengelyen tekint a térségre, így a kijevi állam Nyugat-Euráziaként is értelmezhető. Ez Tengerköz jelentős részének múltját és jövőjét is a birodalomhoz csatolná. Kijev ilyen jellegű kisajátításának vágya riasztó jel lehet az egész Tengerközre nézve. Az 1980-as években számos vitát folytattak arról, hol is húzódik Kelet és Nyugat határa. Ezek a viták napjainkban élednek újra. Pálfalvi Lajos *Tengerköz, mint láthatatlan régió* c. munkájában e határvonal kapcsán Tomas Venclovát idézi:

„Mintha a Tengerközben húzódna a két civilizáció közti törésvonal. Az egész térségre érvényes az, amit Tomas Venclova írt Vilniusról: itt ütközik a lengyel–litván Jagelló-mítosz a harmadik Róma orosz mítoszával. Ide menekült Andrej Kurbszkij herceg Rettegett Iván elől, innen folytatta polémiáját a cárral, aki huszonnégy évig háborúzott a lengyel–litván állammal. De ezek a civilizációk nemcsak harcolnak, hanem gazdagítják is egymást. A keleti és a nyugati kereszténység is jelen van, virágzik a zsidó kultúra.”[PÁLFALVI 2021: 2.]

A reformációt követően megszülető felekezetek, óhitűek és különböző szekták is jelen vannak a régióban, ezt nagyon részletesen bemutatja Mackiewicz az „*Út a semmibe*” c. regényében. Keverednek a nyelvek, a kultúrák és a vallások. Szerencsésebb történelmi korszakokban az olyan városok, mint Vilna, vagy Szmolenszk (a legtávolabbi város, mely a középkorban részt vett a Közép-Európával folytatott kereskedelembe) közvetítő szereppel bírnak, a találkozások színterei. Kevésbé szerencsés időkben az egymást kihívó nacionalizmusok játszóterei. Egyedi módon él egymás mellett a Római és Bizánci örökség. Tengerköz semmilyen szempontból sem nevezhető homogénnek. A birodalmakkal szöges ellentétben álló, önálló identitása van. Ennek az identitásnak nem része az izoláció, a keleti és nyugati hatások sajátos szintézise figyelhető meg. Ennek több oka is van, néhányat érdemes megemlíteni. Petro Mohila kijevi metropolita a jezsuita kollégiumok mintájára alakította át teológiai akadémiáját. Így a hallgatók latin nyelvű előadásokon is részt vettek és a nyugati teológiával is behatóan megismerkedtek. A következő

ilyen okkal Jerzy Stempowski foglalkozott. Eszerint a Tengerköz ritkán lakott vidékein tudatosan maradnak meg a különböző nyelvű és vallású közösségek, mert tudták, hogy mindez véget ér, amint városokba költöznek. A történelmi folytonosság hiánya tudatosította bennük, hogy a kultúrák váltják egymást. Ez lehet az egyik alapja a regionalizmusnak, amiről később még esik szó. Ezen okok sorába tartozik még az a tény is, hogy a Tengerköz túlnyomó része a lengyel-litván államhoz tartozott, így jelenhetett meg például a magdeburgi városjog.

A Szovjetunió és a cári Oroszország is meghódított innen jelentős területeket, de nem épített ezekre az értékre, mert egyszerűen nem adaptálhatók önkényuralmi rendszerekben. Mackiewicz leírja, hogy az 1941-ben megjelenő német csapatok is inkább a szovjet struktúrákat veszik át.

Mindebből Pálfalvi Lajos azt a következtetést vonja le, hogy a demarkációs vonal lényegében nem is nemzetek, hanem sokkal inkább a demokratikus erők és a totalitárius rendszerek között húzódik. [VÖ.PÁLFALVI 2021]

2 JÓZEF MACKIEWICZ

Hogy miért is a Tengerköz írója a Szentpéterváron született Józef Mackiewicz, „a legoroszabb lengyel író”, arra az itt kezdődő fejezetek hivatottak válaszolni. Mackiewicz 1902. április 1-én született, jómódú lengyel családba. Hamar kiderült, hogy szervezete nem fogja bírni a pétervári klímát, ezért a család a mai Vilniusba (Vilnába) költözött. Itt nőtt fel. Ez a város megkerülhetetlen amikor Mackiewicz politikai, társadalmi, filozófiai nézeteivel vagy későbbi munkásságával foglalkozunk.

Kiskorától az orosz kultúra szeretetére és tiszteletére nevelték. Ez természetesen nyomot hagyott munkásságán is. Fiatalkori kedvenc írója az az Ivan Bunyin, akihez nemcsak az irodalmi ízlése, de politikai nézetei is kötődtek. 1957-ben megjelent „Kontra” c. regényét Solohov „Csendes Donjához” szokták hasonlítani. Talán ezen a regényen érződik leginkább az orosz hatás. A műben egy kozák család XX. századi sorsát írja meg. Egy olyan sorsot, mely sokezer kozák családnak jutott osztályrészül. Ezt a regényt olvasva nehéz lenne megmondani, hogy lengyel író művét olvassuk. Az orosz irodalomban jól ismert toposszal, egy apokaliptikus hóviharral kezdődik. Ekkor születik a főhős Alekszandr Kolcov, aki harcol a polgárháborúban és sok mindenkit elveszít szerettei közül a bolsevikok miatt, ezért fog fegyvert a II. világháború idején. Csakhogy Kolcov a németek oldalán szolgáló antikommunista kozákok egységeiben harcolt, és mint ilyen, a háború végén leteszi a fegyvert a britek előtt valahol az Alpokban. A britek a békés fegyverletételért cserébe megígérik, hogy nem adják ki őket Moszkvának. A kozákok ezt elfogadják, de a britek megszegik az esküt, ezzel szimbolikusan is feláldozzák az antikommunista Keletet. Miután a britek közlik mindezt, ismét apokalipszist idéző zűrzavar támad, Mackiewicz ezzel keretbe helyezi a történetet és beteljesíti a jóslatot. Ebben a zűrzavarban mond ítéletet az egyik kozák: „... az NKVD vagy a Gestapo bottal verne minket, az angolok viszont »becsületszóval« vertek.”[MACKIEWICZ 2008: 145.]

Mackiewicz magas szintű oktatásban részesült családja jó anyagi helyzetének köszönhetően. Itt érdemes megemlíteni, hogy Mackiewiczék nem nevezhetők hétköznapi családnak. Aktívan politizált a család több tagja. A politikai szélső jobb és bal minden irányban található rokon. Ebből adódik, hogy már fiatalkorától a legkülönbözőbb ideológiai behatások érik. Nagypja, Bolesław Mackiewicz részt vett a januári felkelésben, amiért szibériai száműzetésre ítélték. Ennek állít emléket „Az ezredes” c. művében. Anyja (aki különböző lengyel művészeti körök tagja volt) ülteti el benne a lengyelség iránti érdeklődést. Nélküle nem lehetünk biztosak abban, hogy egy ilyen komplex identitással rendelkező íróról beszélhetnénk.

Még nincs 18 éves, de részt vesz az ulánusokkal az 1919-21-es lengyel-szovjet háborúban. Ebben az egységben fehér kozákok is harcoltak, akikhez valószínűleg közelebb állt, mint a lengyelekhez, ugyanis hamar elutasítja a nemzeti romantikus mítoszt. Számára nagyobb tragédiát jelent Lengyelország felosztásánál a bolsevik hatalomátvétel Oroszországban. Nem volt képes örülni a „visztulai csodának”, mert szerinte Pilsudski csak a rövidtávú lengyel érdekeket vette figyelembe, amikor nem segítette a fehéreket holott az egész világ globális érdeke ez lett volna. Mackiewicz ugyanis sosem az oroszokkal harcolt, sokkal inkább a kommunizmussal. Nem démonizálta az orosz világot, sőt inkább idealizálta azt. Úgy vélte, hogy az 1905-ös események után lezajlottak a szükséges reformok. A szerinte már így is türelmes állam kellőképpen liberalizálódott.

„... mikor írta Gogol A revizort? Ki uralkodott akkor? I. Miklós cár. »Európa csendőrének« neveztek ezt a cárt És íme, ez a „csendő” engedélyezte a darab bemutatását, amelyben mindenki: a hivatalnokok és az egész rendszer a csendőrökkel együtt teljesen röhejes volt... A klasszikus orosz irodalom – a már említett Gogol, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Turgenyev, Csehov, Scsedrin... az egészet áthatja a tiltakozás, az elégedetlenség szelleme, az igazságkeresés, a szörszálhasogatás, az emberi kételkedés szelleme. Oroszországban száz szépirodalmi kötet közül talán csak egy akadt, melynek szerzője nem állt ki az elnyomottak és az üldözöttek mellett, nem bírálta a fennálló rendet. Ma meg nincs olyan mű, amely ne tiporná el az üldözötteket és az elnyomottakat, ne magasztalna a kiváltságosokat, ne hódolna be az uralkodó rendnek...” [MACKIEWICZ 2010 63.]

A lengyel-szovjet háború tapasztalatai hatására indul el benne egy belső átváltozás, melynek eredménye sajátos, „soknemzetiségű komplex”. [VÖ. PÁLFALVI 2021: 39-40.] Erről szól „Bevesszük Varsót!” c. műve. Megemlékezik a fehér kozákokról, de az orosz irodalom szempontjából érdekesebb az Iszaak Babellel való összevetése.

Tanult a Varsói Egyetemen, illetve a Báthory István Egyetemen Vilnában, de egyiket sem végezte el. 1929-ben kezdi újságírói pályafutását a vilnai Słowonál. Itt dolgozott szerkesztőként bátyja, Stanisław is. Újságíróként a bürokrácia és a hatalmi visszaélések első számú ellenségeként lépett fel. Sokan fordultak hozzá segítségért, mert ezekről az ügyekről logikusan, pontosan és szigorú kronológiai rendben tudósított. Ezeket a tulajdonságokat minden későbbi regényénél megfigyelhetjük. Az is megfigyelhető oknyomozói munkái és regényei esetén, hogy mindig a hatalom a hibás, az felel a kisember szenvedéséért. Mackiewicz az örök ellenzéki pozíciójából írta cikkeit, ugyanis állandó vitában állt a II. Rzeczpospolita vezetésével. Túlzott nacionalizmussal vádolta a kormányt, és szót emelt az ortodox templomok szisztematikus

rombolása ellen. Zavarta, hogy sok konfliktust az államérdekekre hivatkozva tusoltak el. Úgy vélte az információ gyakran a bürokraták lustasága miatt nem ért célba. Ezt kollektív mentalitásuk egyik alapvető jegyének fogta fel, és harcot hirdetett a csinovnyik-társadalom ellen. Ez a jelenség leginkább „Az ezredes” c. regényében figyelhető meg.

3 „CSAK AZ IGAZSÁG ÉRDEKES”, A MACKIEWICZI REGÉNY

A lengyel emigráns irodalomban kialakult egy sajátos jelenség. Ez a regénytípus a különböző politikai koncepciókat és a XX. század eseményeit a XIX. századi nagyregény eszközeivel ragadja meg. Ez a forma lehetővé teszi, hogy a szöveg történelmi eseményeket a kisember szemszögéből és a nagyobb politikai és társadalmi folyamatok kontextusában egyaránt bemutasson. Mackiewicz ennek a formának vált mesterévé, ő maga is a XIX. század irodalmán nevelkedett, úgy véli, feladata közvetíteni a világról, ezekből adódik a rá jellemző epikus terjedelem. Filmszerű műveit lehetetlen letenni. Ezekben a nagy terjedelmű művekben rengeteg szereplőt, problémát és nézőpontot vonultat fel, a nagy szerkezettel azonban kevésbé törődik. A cselekmény azt a célt szolgálja, hogy hiteles képet kapjunk arról, „hogyan is volt”, hogyan élte át a kisember az adott eseménysorozatot. Emellett cél az egyéni túlmutató tények elbeszélése. Olyan nézőpontokat és tényeket világít meg, amelyek árnyalják a képet a vitatott történelmi időkről, mindez többnyire nem áll a hivatalos történetírás érdekében, ugyanis Mackiewicz témái sértik a kollektív történetírás sztereotípiáit. [VÖ. PÁLFALVI 1993]

Témáiról hitelesen képes tudósítani, egyrészt azért, mert mérhetetlen mennyiségű adatot és tudást halmozott fel, majd ezeket az oknyomozó újságírással jellemző pontossággal használja, fésüli össze. Másrészt azért képes valósághű képet festeni, mert ő maga is szemtanúja volt annak, amiről ír. Mackiewicz harcolt az ulánusok (lengyel könnyűlovasok, az egyik legromantikusabb fegyvernem a lengyel hadseregben) soraiban, jelen volt a katyni sírok feltárásakor, látta, ahogy német katonák Ponary közelében zsidók százait mészárolták le (itt egy hajszálon múlt az élete).

A regények perspektívaváltásai szintén figyelemreméltók. A narrátor hol az egyénekre szabott szűk látószögéből, hol pedig társadalmi és politikai kontextusokat feltáró átfogó képből mutatja be az eseményeket. A szereplők sorsáról úgy beszél, hogy leginkább az egyéni tapasztalatokon nyugvó narratívát használja, gyakran a konkrét hős tudására korlátozva. Viszont amikor áttér a történelmi háttér részletezésére, minden új kontextusba kerülhet, és felülíródhat az egyén perspektívája. Ez a perspektívaváltogatás Mackiewicz eredeti és jellegzetes eszköze. Amikor szűkíti a látószöveget, csak az aktuális néhány szereplőre hagyatkozik. Majd vált. Ekkor beszámol titkos paktumokról, hadicselekményekről és egyszerűen elárasztja az olvasót adatokkal. Érdeemes megnézni hogyan nyilatkozik saját regényéről, „Minden másképp történt” c. regényének előszavában. [VÖ. MALEWSKI [BOLECKI] 1991]

„A cselekmény háttérében történelmi események, jobban mondva az elmúlt háború bizonyos epizódjai zajlanak, ezekhez kötődik a történet. Nem azért ábrázoltam a regényben ezeket az eseményeket, hogy bármiféle »tézist« is ráerőltessen az olvasóra, vagy »politikai polémia« bocsátkozzam. Csak megpróbáltam leírni a történeteket. Azt a módszert alkalmaztam, hogy nemcsak valóban megtörtént eseményekkel, hanem abban a korban tevékenykedő valós személyekkel is szembesítettem a regényalakjaimat. Ezzel érthető módon eltértem a hagyományos regényformától. De nem hinném, hogy az írói szabadságot e tekintetben korlátozó konvenció helyénvaló lenne. Különösen napjainkban nem az, amikor az alkotást behatároló kategóriák elvetése számos kísérlethez vezet, némelyek ebben igen messzire mennek, például »antiregényt« hoznak létre a regényből és így tovább. Ma már anakronizmusnak érzem az úgynevezett »fiction« és »non-fiction« szigorú különválasztását. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ellensége vagyok a megszokott konvencióknak. Csak arra szeretném figyelmeztetni az olvasót, hogy e regényemben nem tartom tiszteletben ezeket.” [MACKIEWICZ 2017 I.: 7.]

Włodzimierz Bolecki szavaival élve, Mackiewicz „szélsőségesen individualista”. Az előszóban ezt demonstrálja. Az író szkeptikusan viszonyul a kollektivista ideológiákhoz (legyen az kommunizmus vagy fasizmus), és hősei gyakran ennek a szkepticizmusnak a megtestesítői. Az egyéni szabadság és felelősségvállalás hangsúlyozása központi eleme Mackiewicz karakterábrázolásának. A „hogyan is volt” legobjektívebb ábrázolását kísérel meg ismét. Szerinte egyszerűen érdekesebb, ha egy regény nem a fikción, hanem az igazságon alapul. Őt az objektív igazság érdekli. Természetesen felmerül a kérdés: létezik-e objektív igazság, mindenesetre a megpróbál feltárni amit, csak lehet, így kerül be a megannyi nézőpont. Kevésbé vitatható az a véleménye, miszerint az igazság általában sokoldalúbb és merészebb, mint a hivatalos történetírás, vagy mi magunk akarjuk gondolni. Úgy véli az igazság feltárásához pontosan kell rekonstruálni az események érzelmi oldalát. [VÖ. MALEWSKI [BOLECKI] 1991] Ahhoz, hogy az igazságot közelebb hozza nem elegendők a meglévő irodalmi formák. Ezeket nem veti el, sőt használja, de sajátos elegyet alkot meg. Ennek az eredménye egyfajta dokumentarista-szerű történelmi témájú kalandregény.

A fiction és a non-fiction szigorú szét nem választásából alakítja ki egyik sajátos módszerét. Ezt a módszert alkalmazva a hőseit valós eseményekkel és valós történelmi szereplőkkel hozza kapcsolatba. Ez nem úgy történik, hogy hősei pusztán jelen vannak az adott esemény megtörténtekor, hanem például egy titkos katonai értekezlet után (ami adott esetben valóban meg is történt) az egyik résztvevő elmond bizonyos információkat a segédtisztjének, aki ezeket az információkat kiszivároztatja a lengyel földalatti szerveknek. Így kerül az információ Mackiewicz hőséhez, aki ezt az információt használja és ennek a használata befolyásolja a hőse sorsát. Jóval szövevényesebb, mintha csak kitalált szereplőkön keresztül írná le az eseményeket.

Hőseivel alapvetően nem elfogult. Nem ők a világirodalom legösszetettebb alakjai, de nagyon emberiek, sok gyengeséggel. Az író az olvasójára bízta, hogyan értékeli őket, ő maga nem mond ítéletet. Wacław Zbyszewski úgy gondolja, hogy azért tud hiteles képet adni Mackiewicz, mert mindent konzerválva tár elénk. Nyelvileg és etnikailag is egy később vissza nem térő állapotot örökít meg. (Ezt az állapotot tartja eszményinek Mackiewicz, oda vágyik vissza.) Zbyszewski szerint Mackiewicz a „lengyel Gorkij”, mert a szürke kisembert tolmácsolja. Ezek a hősök nem „hősiesek” a szó klasszikus értelmében, inkább esendők, tépelődők és gyarlók, Mackiewicz itt is szigorúan realista. A hősök ábrázolása is érzékelteti azt a szürke és nyomasztó hangulatot, amit ezek a tragikus idők hordoztak magukkal. Végig tárgyilagos, egy ponton mintha megszűnne szerzőként és a története nélküle élne tovább. [VÖ MALEWSKI [BOLECKI] 1991] (Ez mindenképpen erős orosz irodalmi hatást feltételez.) A multikulturális és soknyelvű térből adódóan a hősök identitáskeresése gyakori jelenség. A hatalom elnyomása és a háborús körülmények miatt, gyakran kényszerülnek arra, hogy újra értelmezzék identitásukat, az otthonhoz és a hazához fűződő viszonyukat. Mackiewicznél a kisember mindig szenved a hatalomtól, mindig a politika a hibás.

Mackiewicz regényeit leginkább valamiféle újrealista irányhoz sorolhatjuk. Włodzimierz Bolecki szerint Mackiewicznél is megfigyelhető a kétségbeesés és reményvesztettség, mint más újrealista íróknál is. Jellemző, hogy részletesebb, pontosabbak a leírások, mint a XIX. századi realizmus esetén, tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy realistább a realistáknál. Természeti leírásai a végletekig pontosak és részletesek (természettudományos végzettsége volt, profi ornitológus). Ugyanezt a pontosságot látjuk, amikor az idő múlását ábrázolja, a klasszikus realista írók esetén megfigyelhető, hogy ezt hajlamosak nagyvonalúan kezelni. Nyelvezete nem díszített, hanem közvetlen és egyszerű, hogy a valóság nyersességét hangsúlyozza. A különböző társadalmi rétegek különböző nyelvi rétegekhez tartoznak. Ezt tovább bonyolítja a soknyelvű tér. A mackiewiczzi konzerválás erre is kiterjed, a hősök gyakran váltogatják a különböző nyelveket, majd attól függően, hogy mi az anyanyelvük, keverik is ezeket a nyelveket. Szövegei letisztultak, tárgyyszerűek és érzelemmentesek, kerülnek az idealizált vagy romantikus megközelítéseket (szabályt erősítő kivétel ebben az esetben a klasszikus orosz kultúra és a Romanovok Oroszországa) ,kritikusan reflektálnak a politikai és társadalmi rendszer hibáira,

Mindenképp meg kell említeni a nagyon erős dokumentarista jelleget. Az említett perspektíva váltogatás egyik fontos pillére, hogy nagyon pontos és átfogó jelentéseket ad meg az aktuális politikai-, és hadicselekményekről. A dokumentarista vonal tetten érhető minden regénye

esetében, leginkább a „*Minden másképp történt*”, „*Az ezredes*” és a „*Bevesszük Varsót*” c. regényeket olvasva. A dokumentarista szál szorosan kapcsolódik az igazság keresésére irányuló törekvéséhez. Ez a szál nem csupán kiegészíti műveinek narratíváját, hanem annak alapvető strukturális és tematikus része. A szövegek fiktív része hordozza magában a már említett konzerváló jelleget, ehhez csatlakozik a dokumentarista szál, így tulajdonképpen Mackiewicz kettős dokumentarizmust alkalmaz.

Műveiben Vilna, a litván-lengyel határvidék, valamint a litván vidék valóságként jelenik meg, ahol a táj és a környezet bemutatása a kor rideg valóságát tükrözi. Például az „*Út a semmibe*” c. regényben a szovjet megszállás alatti Litvániát írja le, míg a „*Minden másképp történt*” pontos képet fest a ponary mészárlásról, a Barbarossa hadműveletről és azok következményeiről. A konkrét helyszínek és szituációk révén Mackiewicz megőrzi a korszak hangulatát és hitelességét, amelynek segítségével az olvasó szinte tanújává válik az eseményeknek.

Mackiewicz írásaiban az elbeszélő objektív, érzelmileg távolságtartó, ő maga is tanúként számol be az eseményekről. Ez az eszköz erősíti a dokumentarista hatást, miközben az olvasó számára megmarad a lehetősége annak, hogy önálló következtetéseket vonjon le. Ez a narratív eszköz különösen jól működik más, történelmi eseményeket bemutató írásaiban is, de a cél mindig ugyanaz marad; a tények bemutatása mellett az igazság feltárása jelenik meg központi célkitűzésként. A történelmi események Mackiewicz regényeiben nem csupán háttérként szolgálnak, hanem közvetlenül befolyásolják a szereplők életét. A szövegek érzéketlenül mutatják be, hogy a történelem miként alakítja az egyéni döntéseket és dilemmákat, különösen a totalitárius rendszerek árnyékában. A dokumentarista megközelítés révén az olvasók a szereplőkön keresztül tapasztalják meg olyan történelmi folyamatokat, amelyek az egyének életét alapvetően meghatározták.

Mackiewicz prózája az igazság kimondásának erkölcsi kötelességét hangsúlyozza, amely még a legkellemetlenebb vagy legveszélyesebb körülmények között sem mellőzhető. Ez az elv a dokumentarista szál központi motívumává válik. Mackiewicz szerint az igazság nem relativizálható, és annak kimondása minden körülmények között elsődleges fontosságú. Ez a kettős dokumentarista szemlélet teszi Mackiewicz prózáját különlegessé, hiszen egyszerre mutatja be a történelem makro- és mikroszintű hatásait. Innen a „*Minden másképp történt*” c. regény eredeti lengyel címe: „*Nie Trzeba głośno mówić*”, azaz nem kell hangosan beszélni.

Józef Mackiewicz dokumentarista megközelítése egyedi helyet biztosít számára a lengyel irodalomban. Az események pontos rekonstruálása, az egyéni sorsok történelmi beágyazottsága, valamint az igazság iránti elkötelezettség révén művei nemcsak irodalmi alkotásokként, hanem a korszak hiteles illusztrációjaként is értelmezhetők.

Gyakran ír le csatatereteket a harc utáni állapotukban, ezeket olvasva az utolsó gondolat, ami eszünkbe jut, hogy a háború a hősök színtere, vagy, hogy a háború valami magasztos célt szolgálna. A pusztulást mindig úgy írja le, hogy ne csak az érzelmekre, de az érzékszervekre is hasson vele. „*Az ezredes*” c. regény végén írja le Drezda bombázását, mely során egyik legszerethetőbb hőse az idős Szatkowski is életét veszíti. Az, hogy „életét veszíti” talán a jelenet olvasásakor nem jut eszünkbe, helytállóbb, hogy Mackiewicz brutálisan kiírja.

„A második légitámadás idején eljutott a menekültek tömegével a Nagy-kertbe, de csak egy pillanatig állt az emberek között, a fák alatt. Hamarosan szőnyegként terítették rájuk a rombolóbombákat. Messzire szállt a testéről letépett zakó, ing és nyakkendő a sötétben, aztán fennakadt egy bokron. A bal keze egy platánfának vágódott, és péppé passzírozódott. A holttest egy része lábaival együtt a szomszédos sétányra került, összekeveredve idegen emberek húsával. A feje viszont fölszállt, de olyan szerencsétlenül, hogy beszorult a platánfa ágai közé. Alatta mások belei lógtak. Azért neveztem ezt szerencsétlen esetnek, mert később rettenetes büzt árasztott, ha onnan fűjt a szél. A megmaradt fák koronái a parkban kivétel nélkül mind tele voltak aggatva ruhafoszlányokkal, tetemdarabokkal és belekkel. Később póznákkal vagy létrákra mászva szedték le ezeket, de Szatkowski fejét nem érték el. Förtelmes látvány volt.” [MACKIEWICZ 2014: 401.]

Mackiewicz naturalista ábrázolásmódja nemcsak a háború brutalitását mutatja be, hanem rávilágít az emberi szenvedés mélységeire is. A „*Bevesszük Varsót!*” c. regényben jól megfigyelhető az emberi élet értéktelensége. Hasonló érzéseket kelt, mint Iszaak Babel „*Lovashadseregének*” egyes jelenetei. A lengyel lovasok megérkeznek egy kúriához, ami nemrég még a bolsevikok kezén volt. Az egész jelenet morbid és groteszk, az író pedig nem akar szépíteni rajta.

„Itt még harc folyt a reggeli órákban. Három meggyilkolt bolsevik hevert a ház előtt, nyilván nehézgéppuskából leadott sorozattal kaszálták le őket. A fejük már szederjes volt, a kezüket az arcukhoz kapták, mintha az utolsó pillanatban még el akarták volna takarni. Mezítlábasok voltak, vagy lehúzták a csizmájukat, a nyári idő ellenére rongyos, foltozott vattakabátban voltak, amelyre rászáradtak a vérfoltok. Egy gránát félig lerombolta a disznóólat, előjöttek az életben maradt disznók, az udvaron köröztek és rőfögtek, időnként a holttestekhez mentek, hangosan csócsálták az orrukat, fülüket, ajkukat. Nem láttak senkit a cselédek és a béresek közül. Csak a házvezetőnő maradt ott, bottal próbálta elzavarni a disznókat a hulláktól, de nem boldogult egyedül, mert mihelyt elhajtotta valamelyiket, már jött is vissza konokul.” [MACKIEWICZ 2014: 320.]

Húsba vágó anatómiai pontossággal írja le a halált. Ezekben a leírásokban nemritkán némi groteszkség is megjelenik, hasonló látunk „*Lovashadseregben*”. Mackiewicz effajta

ábrázolásmódját az orosz wikipédia igen találó módon *жесткий реализм*-ként emlegeti. Mackiewicz munkáiban a realizmus és a groteszk szinte egymásba olvad. Az általa alkalmazott dokumentarista és fikciós technikák olyan eszközök, amelyekkel a múlt hiteles ábrázolása mellett az érzelmi és érzékszervi hatásokat is kiemeli, megteremtve ezzel egy hétköznapiak nem mondható irodalmi élményt.

4 A MACKIEWICZI REGÉNYBEN REJLŐ POSZTKOLONIALISTA KRITIKAI POTENCIÁL

A „Minden másképp történt” c. regény végén, a fordító utószavában a következőt olvassuk:

„Mackiewicz nemcsak a tény irodalom kutatói, hanem a posztkolonialista kritika számára is hihetetlenül érdekes és író. A lengyelek Joseph Conrad nyomán megkülönböztetik a brit és az orosz gyarmatosítást, az előbbi bizonyos civilizációs előnyökkel is jár, az utóbbi viszont, elemi, fizikai jellegű, a szellemi tekintély nélküli pusztító következménye. Ezért az oroszok erőfölényét mindig is ellensúlyozta a Nyugat szellemi tekintélye. Moszkva csak hódítani tudott, imponálni nem, így a Nyugat a »helyettes hegemon« szerepébe került. Mackiewicznél nem működik ez a séma, a Nyugat nem Moszkva ellensúly, hanem Sztálin szövetségese, készségesen asszisztál ahhoz, hogy bolsevizálják és nyugatra »tolják« Lengyelországot. Ezzel azt az antik mítoszt is rombolja, mely szerint a rabság és a zsarnokság nagyon is megfelel a barbároknak, hisz nem érettek a demokráciára. Ezek a népek viszont azért kerültek Sztálin birodalmába, mert London úgy vásárolja meg a nyugalma, hogy pokolra küld másokat. A kelet-európai népek mindent elkövettek annak érdekében, hogy elkerüljék ezt a sorsot, de esélytelenek, mert a nagyhatalmak kiszolgáltatják őket Sztálinnak, ők pedig egymással sem tudnak megegyezni. Mackiewicz bámulatos alaposággal mutatja be e népek függetlenségi harcát, egymásrautaltság át és tragédiáját.” [MACKIEWICZ 2017 II.:266.]

A kétségbeesés és a fájdalom tehát, melyeket Bolecki e rendkívüli regények megírásának fő indikátoraként nevez meg. Ennek lehetséges okai keresve eddig említésre került az individuum elvesztésének kockázata, szélsőséges ideológiák térnyerése, a háború összes borzalma, de egy valami kimaradt. Méghozzá annak az élménye, ahogy már sokszor említett keleti határvidéket, és gyakorlatilag az egész Tengerközt, a nagyhatalmak újraosztják és újragyarmatosítják. Mackiewicz számára, mint regionalista, mint hithű antikommunista, és mint szabadgondolkodó, aki a Tengerköz népeinek összefogását óhajtja, ez a letragikusabb végkimenetel.

Pontosan látja a folyamatot, ami idáig vezetett és az olvasót is végigvezeti ezeken az állomásokon. Megmutatja azt, ahogy mint minden gyarmatosítás esetében, a döntést a gyarmati sorra kárhoztatott nép(ek) feje fölött hozzák meg, figyelembe nem véve azok önálló identitását.

A Tengerköz sok szempontból nem mutat egységes képet, habár tudjuk, hogy már a Kijevi Rusz idején egységes régióként említi az „*Ōskrónika*”. Mind etnikai, mind pedig vallási szempontból

rendkívül sokszínű. Mikola Rjabcsuk „*A két Ukrajna*” c. munkájában taglalja, hogy a sokféle identitással rendelkező területeket egyszerűbb gyarmatosítani (hát még, amikor a kétpólusú világrend egyik szereplője tálcán kínálja a másiknak). Rjabcsuk a társadalmi ambivalenciáról is szót ejt, mely gyakorlatilag táptalaja a sikeres gyarmatosításnak. Gyakori jelenség ez átmeneti történelmi korokban. Emiatt a két Ukrajna valójában három: az ukrán társadalom egyik része a kollektív Nyugathoz akar tartozni, a másik része az oroszbarát irányvonalat preferálja, harmadik csoport viszont azt mondja, hogy valójában teljesen mindegy milyen utat választ magának az ország, mert úgyis rossz lesz. Hasonlót látunk Mackiewicznél a keleti határvidéken. Gyakran szólnak meg olyan szereplők, akik ehhez a harmadik csoporthoz tartoznak. Rajtuk kívül találkozunk litvánpártiakkal, lengyelpártiakkal és regionalistákkal is. A regionalisták jelenléte az ilyen sok identitással bíró területeken jellemzőnek mondható, ők nem a részt, hanem a tér etnikai, nyelvi, kulturális sokszínűségét eszményítik, ezzel élesen szembe mennek a nacionalistákkal, akik a két világháború között árulókként tekintettek a regionalistákra.

Mackiewicz ír egy, még csak megjelenő félben lévő csoportról, amely a gyarmatosítás csúcscszakaszában is kisebbségben van a bennszülöttekhez képest, viszont ténykedésük nem marad hosszútávú nyomok nélkül. A rjabcsuki analógiát használva ők a kreolok. A kreoloknak előjogaik vannak és felsőbbrendűnek számítanak a bennszülöttekhez képest. E csoport jelenléte garantálja az egyenlőtlenségeket, illetve blokkolja a függetlenségi törekvéseket. [VÖ. RJABCSUK 2015] Nem egyszerűen arról van szó, hogy betöltik a kollaboráns szerepet, mert a gyarmatosítók eltűnése után őket többnyire megbüntetik és nemzeti konszenzus alakulhat ki a szerepüket illetően. Ez a tömeg kezdetben nem kicsi, de idővel gyarapszik, társadalmi tényezővé válik és hatással van a társadalom többi részére, így az ő munkájuk hosszú távon fejti ki kártékony hatását, blokkolja az egységes nemzeti létet. Mackiewicz Út a semmibe c. regényében ilyen szereplőként jelenik meg Andrzej Bożek, aki példás katolikusból avanszált a szelszovjet (községi tanács) titkárává. Az ő alakja megjelenik a Minden másképp történt c. regényben is, itt egy kunyhóban él feleségével, szenvedve a bűntudattól. A szovjet ügynökök addig zsarolják, amíg öngyilkos nem lesz. Itt Mackiewicz, mintha az áruló Júdásról írna, aki nem bírta elviselni a bűntudatot és felkötötte magát egy fára.

A Tengerköz gyarmatosítói nem számoltak azzal, hogy éppen ez a közös történelmi tapasztalat köti össze leginkább az itt élő népeket. Részben ez az a közös tapasztalat, amiért előbb identifikálja magát e régió Kundera terminusával élve „Elrabolt Nyugatnak”, de semmikepp nem „Nyugat-Euráziának”.

5 BEFEJEZÉS

Dolgozatomban Józef Mackiewicz regénypoétikájának komplexitását és jelentőségét igyekeztem megmutatni, különös tekintettel regényei dokumentarista és fikciós elemeinek egyedi szintézisére.

Mackiewicz művei a múlt eseményeit az egyéni sorsok és a történelmi folyamatok összefüggésében ábrázolják, miközben szembesítik az olvasót a hivatalos történetírás hiányosságaival és sztereotípiáival (legyen szó tudatos torzításokról vagy a nemzeti emlékezetpolitika szűklátókörűségéről). E szövegek egyik legnagyobb érdeme, hogy a Tengerköz multikulturális örökségét és közös tragédiáit olyan perspektívából mutatja be, amely lehetőséget teremt felfedezni a régiót egy olyan formájában, ami a múltba veszett.

Mackiewicz prózája arra emlékeztet, hogy a történelmi igazság feltárása művészi és erkölcsi kötelesség is. Regényei képesek olyan történeteket elmesélni, amelyek nem csupán dokumentálják a múltat, hanem megkérdőjelezik a hatalommal kapcsolatos közhelyeket, és érzékletesen mutatják be az egyén dilemmáit.

Munkássága nemcsak az emigráns irodalom meghatározó alakjává tette, hanem egy olyan örökséget is hátrahagyott, amely a múlt megértésén túl a jelen és jövő számára is fontos tanulságokat hordoz. Józef Mackiewicz művei arra ösztönöznek, hogy ne elégedjünk meg a felszínes magyarázatokkal, hanem keressük az igazság mélyebb rétegeit.

IRODALOMJEGYZÉK

BABKOU 2018 Babkou I. Ford. Mihályi Zsuzsa, Nagy Ignác, Németh Orsolya, Pálfalvi Lajos, Sipos Tamás, Vas Viktória, A fehér orosz királyság – Romokból olvasni. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet

BOLECKI 1996 Bolecki W. Kellemetlen igazságok // Életünk 1996/3.

KOŁAKOWSKI 1982 Kołakowski L. Marksistkowskie korzenie stalinizmu [in:] Uó, Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań. London: Aneks

MACKIEWICZ 1994 Fakty przyroda i ludzie. London.: Kontra

MACKIEWICZ 2008 Mackiewicz J. Ford. Pálfalvi Lajos, Kontra. Máriabesenyő – Gödöllő.: Attraktor

MACKIEWICZ 2010 Mackiewicz J. Ford. Pálfalvi Lajos, Út a semmibe. Máriabesenyő – Gödöllő.: Attraktor

MACKIEWICZ 2014 Mackiewicz J. Ford. Pálfalvi Lajos, Az ezredes. Máriabesenyő.: Attraktor

MACKIEWICZ 2017 Mackiewicz J. Ford. Pálfalvi Lajos, Minden másképp történt I., II. Máriabesenyő: Attraktor

MACKIEWICZ 2021 Mackiewicz J. Ford. Pálfalvi Lajos, Bevesszük Varsót. Máriabesenyő: Attraktor

MALEWSKI [BOLECKI] 1991 Malewski J. [Bolecki W.] Ptasznik z Wilna. Krakkó: ARKA

MITROVITS 2023 Mitrovits M. A lengyel geopolitikai gondolkodás története II. rész – Az újjászülető Lengyelország // ludovika.hu

<https://www.ludovika.hu/blogok/horizontokblog/2023/06/19/a-lengyel-geopolitikai-gondolkodas-tortenete-ii-resz-az-ujjaszuleto-lengyelorszag/> (letöltés ideje 2024. 09. 18.)

PÁLFALVI 1993 Pálfalvi L. Tény és metafora. Budapest: Balassi

PÁLFALVI 2021 Pálfalvi L. A megszállás és rabszolgavírus: a háborús tematika József Mackiewicz regényeiben // Hungarológiai Közlemények 2021/3.

PÁLFALVI 2021 Pálfalvi L. A Tengerköz mint láthatatlan régió // Földes Györgyi. Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció.. 214-222.

PÁLFALVI 2021 Pálfalvi L. Írók a birodalmak között. Budapest.: Gondolat Kiadó

RJABCSUK 2015 Rjabcsuk M. Ford. Forgács Balázs, Karádi Éva, Kellermann Viktória, Körner Gábor, Mihályi Zsuzsa, Nagy Mónika Zsuzsanna, Németh Orsolya, Pálfalvi Lajos, Szatzker Helga, Szilágyi Szonja, Vitay Gergely, Zöldy Áron, A két Ukrajna. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet